

University of Groningen

De invloed van externe budgetparameters op de interne budgettering van academische ziekenhuizen

Crom, B.

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2005

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Crom, B. (2005). *De invloed van externe budgetparameters op de interne budgettering van academische ziekenhuizen: verklaringen voor verschillen in budgetteringssystemen en hun effecten*. [, Rijksuniversiteit Groningen]. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

4. Methodologie, methoden en technieken

4. Methodologie, methoden en technieken

Dit onderzoek heeft net als elk wetenschappelijk onderzoek tot doel kennis te produceren. De vraag is op welke wijze kennis kan of zou moeten worden gegenereerd (Babbie, 1998, p.19). Dit vraagstuk betreft de onderzoeksmethodologie, i.c. de 'wetenschap' van het doen van onderzoek. Methodologie is te omschrijven als het geheel van redeneringen en veronderstellingen dat de basis vormt voor het ontwerp van een onderzoek, de data-verzameling, de data-analyse en de rapportage over de uitkomsten van het onderzoek (Den Hartog en Van Sluijs, 1995, p.244). De in dit onderzoek gevolgde methodologie zal worden verantwoord in paragraaf 4.1. De opvatting hoe kennis te genereren zal zijn vertaling moeten vinden in concrete onderzoeksmethoden. Afgezien van het feit dat onderzoeksmethodologie, -methoden en -technieken in het spraakgebruik al snel als synoniemen worden gebruikt, kent het begrip onderzoeksmethode geen éénduidige definitie. Wij definiëren een methode volgens het Woordenboek der Nederlandse Taal (WNT, 2003) als een vaste, weloverlegde manier van handelen om een zeker doel te bereiken. Tot die manieren rekenen we veldonderzoek (field study) en experimenten conform het onderscheid van Babbie (1998). Daarbij beschouwen we de gevalstudie als een specifieke vorm van veldonderzoek (zie ook Scapens, 1990¹). Deze methoden zijn meer of minder geschikt om de gewenste informatie te verzamelen, afhankelijk van de onderzoeksvraag en de daaruit voortvloeiende onderzoeksmethodologie. In paragraaf 4.2 zal worden verantwoord welke keuzes in dit onderzoek zijn gemaakt. Binnen elk van deze methoden kunnen bepaalde onderzoekstechnieken worden toegepast. Te denken valt aan interviews (wel of niet gestructureerd), enquêtes, observaties en documentanalyses. Op de toepassing ervan in dit onderzoek zal in paragraaf 4.3 worden ingegaan. In paragraaf 4.4 wordt aandacht besteed aan de wetenschappelijke eisen die aan de uitvoering van het onderzoek gesteld kunnen worden, de zogenaamde **validiteit**. De belangrijkste bevindingen van dit hoofdstuk zullen worden samengevat in paragraaf 4.5.

4.1. Methodologie

Op het onderzoeksgebied van de gedragswetenschappen kunnen twee belangrijke onderzoeksmethodologieën worden onderscheiden, namelijk positivistisch en interpretatief onderzoek. Positivism² definieert gedragswetenschappen als georganiseerde methoden om deductieve logica te combineren met nauwkeurige empirische waarnemingen van individueel gedrag, met als doel causale verbanden te ontdekken en te bevestigen die gebruikt kunnen worden om algemene gedragspatronen te voorspellen (Neuman, 1991, p.47). Volgens het 'deductive model of explanation' (Kaplan, 1964 via Scapens, 1990) vinden wetenschappelijk onderzoek en theorievorming plaats. Kenmerkend voor het positivisme is dat het zich toelegt op algemeen geldende samenhangen die empirisch worden getest. Dit toeleggen op het algemeen geldende impliceert het uitsluiten van individuele, subjectieve elementen die het besluitvormingsproces van managers beïnvloeden. Weliswaar wordt de betekenis

4. Methodologie, methoden en technieken

onderkend van positivistisch onderzoek voor het verklaren en voorspellen van gedrag op hoog aggregatieniveau, op het individuele niveau schiet die benadering tekort. De vraag is dan of alle relevante verklarende variabelen wel in de theorie zijn opgenomen. Het is hierop dat met name in de jaren 80 (Tomkins and Groves, 1983) en 90 (Scapens, 1990) van de vorige eeuw de kritiek zich richt. Bovendien is het de vraag of alle variabelen wel adequaat te meten zijn met behulp van statistisch onderzoek. Verder is een belangrijk nadeel van positivistisch onderzoek dat het aantonen van een statistisch verband tussen variabelen geen uitsluitel hoeft te geven over de richting van de causaliteit. De vraag bij een sterke correlatie tussen X en Y is of Y wordt beïnvloed door X of X door Y. In de getoetste hypothese wordt een bepaalde causaliteit vaak wel verondersteld en het aantonen van het statistisch verband vormt dan impliciet het bewijs daarvan. De theorie die wordt getoetst wordt dan aanvaard. De richting van de causaliteit is daarom een zwak element van positivistisch onderzoek. Om die aan te tonen moeten processen worden geanalyseerd en daarvoor leent een onderzoeksmethode die zwaar leunt op statistische onderzoekstechnieken zich minder goed.

Wij sluiten ons aan bij deze kritiek, mede op grond van eigen praktijkervaring aangaande management controlvraagstukken in organisaties. Er bestaan over het algemeen geen simpele verklaringen en ook geen simpele oplossingen voor complexe problemen. De verklaring van een bepaald complex verschijnsel kan slechts voor een (beperkt) deel gevonden worden in een aantal, algemeen geldende verklarende variabelen. Het andere deel van de verklaring moet gevonden worden in de specifieke context. Dat die specifieke context zo belangrijk is, heeft te maken met de aard van het vakgebied management control. Dat vakgebied behoort tot de gedragswetenschappen. Elke situatie heeft zijn specifieke kenmerken: een unieke context, unieke spelers die uniek reageren, met unieke wisselwerkingen. Daardoor ontstaan vragen of per situatie niet andere, van de gevestigde theorie afwijkende variabelen zich voordoen, of bestaande variabelen aan invloed hebben verloren en of de causaliteit tussen variabelen is veranderd. Bij de keus van een budgetteringssysteem kunnen vele variabelen (doelstellingen en contingente factoren) een rol spelen. Dergelijke keuzes komen mogelijk via een complex besluitvormingsproces tot stand, waarbij meerdere belanghebbenden een rol spelen. Ook het identificeren van het gebruik van budgetteringssystemen en de effecten daarvan vormen een complexe materie. Verder is er sprake van een dynamische context van veranderende externe financiering, hetgeen de ziekenhuizen de nodige vraagtekens bezorgt hoe daar op te reageren met hun interne budgettering. Tenslotte moet bij het toepassen van management controlsystemen rekening worden gehouden met het kennisniveau van degenen voor wie die instrumenten worden ontwikkeld, alsmede met specifieke verlangens en weerstanden binnen de organisatie. Om dat in beeld te krijgen is het vereist diepgaande vragen over het 'waarom' te stellen en daarover door te vragen. Een en ander laat weinig ruimte aan een positivistische onderzoeksvatting waarbij algemeen geldende theorieën de keuzes van het budgetteringssysteem, het gebruik en de effecten ervan bij een veranderende externe financiering zouden kunnen verklaren.

Een interpretatieve onderzoeksvisie houdt met de voornoemde bezwaren rekening. Interpretatief onderzoek gaat er vanuit dat er geen algemeen geldende wetten zijn. Om in gedragswetenschappen verklaringen te vinden voor verschijnselen zal de onderzoeker

4. Methodologie, methoden en technieken

gedrag moeten interpreteren (in de zin van doorgronden en begrijpen, zie Ryan et al., 2002, p.87): wat zijn belangrijke factoren die bepaald gedrag verklaren, wat is hun invloed en samenhang? Kortom: hoe verlopen processen waarbij mensen tot bepaald gedrag komen? Objectiviteit is voor de interpretatieve onderzoeksvatting relatief. De onderzoeker interpreteert hetgeen hij waarneemt en door anderen wordt gezegd. Door dat laatste ontstaan interpretaties van interpretaties. Een verschijnsel is verklaard als de onderzoeker heeft aangetoond dat dit verschijnsel in relatie met andere verschijnselen een samenhangend systeem vormt, het zogenaamde 'pattern model of explanation' (Kaplan, 1964 via Scapens, 1990). Theorievorming die voor een bepaalde situatie is ontwikkeld, heeft vooral als doel inzicht te geven in de sociale context en de bewustwording voor contextfactoren te stimuleren. Deze opvattingen sluiten goed aan bij de doelstellingen van dit onderzoek zoals beschreven in hoofdstuk 1, overigens zonder het daarmee als uitsluitend interpretatief te willen bestempelen. Als vertrekpunt voor dit onderzoek is een uitgebreid theoretisch raamwerk neergezet ter verklaring van de toepassing van budgetteringssystemen binnen ziekenhuisorganisaties. Aanvullend wordt veel aandacht besteed aan organisatiespecifieke details die een rol kunnen spelen in die verklaring en welke tot een uitbreiding van het theoretisch raamwerk kunnen leiden.

4.2. Onderzoeksmethode

De meest geëigende methode om de aspecten zoals genoemd in de vorige paragraaf tot uitdrukking te laten komen, is veldonderzoek gezien haar specifieke kenmerken: de onderzoeker 'gaat het veld in', i.c. bezoekt de organisatie-onderdelen waar het onderzoeksthema op van toepassing is en verkrijgt ter plaatse zijn informatie van betrokkenen. Hij heeft daardoor direct te maken met de personen die een rol spelen bij het onderwerp van onderzoek, alsook met de specifieke contextfactoren die een rol kunnen spelen. Bovendien laat deze methode onderzoekstechnieken toe waarmee veel kwalitatieve data kunnen worden verzameld. Juist van deze data wordt verwacht dat ze een rijke bron van informatie zijn. Wat dit voor de objectiviteit betekent, wordt nader belicht in paragraaf 4.4 bij de bespreking van de validiteit van het onderzoek. Hierna wordt nader ingegaan op de onderzoeksopzet en de toegepaste methoden.

De eerste onderzoeksfase: een veldonderzoek van acht academische ziekenhuizen

De eerste fase van het onderzoek heeft een verkennend en inventariserend karakter: centraal staat het verkrijgen van inzicht in de rol die 'het complete veld', i.c. de acht academische ziekenhuizen, externe budgetparameters toekennen bij het bepalen van interne budgetten. Deze inventarisatie wordt toegesneden op de budgettering van divisies door de RvB. Immers het externe budget wordt op ziekenhuisniveau bepaald en de externe middelen worden intern top-down toebedeeld. Met het in kaart brengen van de budgettering van divisies door de RvB is de interne budgettering van de top van de organisatie in beeld gebracht. Reeds is in het voorgaande gewezen op de geschiktheid van veldonderzoek voor het krijgen van inzicht in de interne budgettering en haar

4. Methodologie, methoden en technieken

achtergronden. Gezien de omvang van het aantal ziekenhuizen en het inventariserende karakter van deze onderzoeksfase zal niet op alle onderzoeksthema's even diep worden ingegaan. Het accent ligt op de mate van koppeling (deelvraag 1), de achtergronden daarvan (doelstellingen en contingente factoren, deelvraag 2 respectievelijk 3) en de verwachte invloed van DBC's op de interne budgettering en de effecten die daarvan verwacht worden (deelvraag 7). Ook worden in deze onderzoeksfase indicaties verkregen over de wijze van budgetteren van afdelingen door divisies en of daar binnen ziekenhuizen verschillen tussen bestaan. Dat levert aanknopingspunten op voor het selecteren van een ziekenhuis ten behoeve van de tweede, meer verdiepende onderzoeksfase.

De tweede onderzoeksfase: een gevalstudie van één academisch ziekenhuis

Case research wordt door Yin (2003, p.13) aangemerkt als een empirisch onderzoek dat een eigentijds fenomeen in beschouwing neemt in de context waarin het zich voordoet. De gevalstudie (case study) is een specifiek onderzoek dat betrekking kan hebben op een organisatie of een onderdeel daarvan. Yin merkt op dat de grenzen tussen fenomeen en context vaak niet scherp zijn te trekken, waarmee hij impliciet lijkt aan te geven dat met name in dergelijke situaties case research een relevante onderzoeksmethode is.

Kenmerken van de gevalstudie zijn dat het aantal waarnemingen geringer is dan het aantal van belang zijnde variabelen (hetgeen statistisch onderzoek irrelevant maakt) en dat van meerdere informatiebronnen gebruik wordt gemaakt om data te verzamelen (triangulation). Deze dataverzameling wordt gestuurd vanuit vooraf bestudeerde theorie en daaruit afgeleide veronderstellingen. Het accent ligt op de kwaliteit van de redenering die de bewijslast vormt en waarmee de wetenschapper moet overtuigen.

Diverse auteurs gaan in op de voordelen van case research (zie o.a. Scapens, 1990). Deze onderzoeksmethode maakt een diepgaande analyse van een fenomeen mogelijk met als eindresultaat explicietere theorievorming dan waarschijnlijk via andere onderzoeksmethoden haalbaar is. Dat voordeel kan worden gerealiseerd dankzij de volgende mogelijkheden van case research:

1. Er kan meer zicht ontstaan op de variabelen die een rol spelen bij de verklaring van een fenomeen doordat de specifieke organisatiecontext in het onderzoek wordt betrokken.
2. Het is mogelijk nadrukkelijk aandacht te besteden aan causaliteit door processen te analyseren: wat beïnvloedt wat, in welke mate en waarom? Die laatste vraag kan tevens leiden tot de onderkenning van nieuwe variabelen.
3. Bij de uitvoering van case research kan van veel verschillende databronnen gebruik worden gemaakt: schriftelijke documentatie, interviews en observaties. Die leveren een rijkdom op aan gegevens en potentiële informatie om de theorievorming te versterken.

Deze voordelen sluiten goed aan op het doel dat in de tweede fase van het onderzoek wordt nagestreefd. De bij de verantwoording van de onderzoeksmethodologie genoemde specifieke kenmerken van dit onderzoek komen in deze fase diepgaand aan de orde,

4. Methodologie, methoden en technieken

waardoor case research als onderzoeksmethode goed aansluit op het karakter van dit onderzoek.

Ten opzichte van de eerste onderzoeksfase wordt een organisatieniveau lager in beschouwing genomen, namelijk de budgettering van afdelingen door divisies. Het doel van deze onderzoeksfase is namelijk de verschillende thema's zoals beschreven in het theoretisch raamwerk (zie hoofdstuk 3) diepgaand te analyseren. Deze zijn vooral identificeerbaar op afdelingsniveau. De mate van taakonzekerheid is daar een voorbeeld van. Geselecteerd wordt een ziekenhuis dat bij de budgettering van divisies door de RvB een sterke mate van koppeling toepast, teneinde koppeling bij de budgettering van afdelingen door divisies als relevante budgetteringswijze mogelijk te maken. Binnen dat ziekenhuis worden twee divisies in beschouwing genomen die hun afdelingen op een sterk verschillende wijze budgetteren: de één past net als de RvB een sterke mate van koppeling toe, terwijl de ander dat juist niet doet. Binnen elke divisie worden twee afdelingen geselecteerd die zich naar verwachting van elkaar onderscheiden wat betreft de aard van productie en de daaruit voortkomende veronderstelde verschillen in taakonzekerheid. Op basis van indicaties van de managers bedrijfsvoering³ heeft dat voor de ene divisie geleid tot een keus voor het specialisme oogheelkunde (verwachting taakzeker) en neurologie (verwachting taakonzeker), voor de andere divisie tot een keus voor het specialisme orthopedie (verwachting taakzeker) en cardiologie (verwachting taakonzeker). Binnen elke divisie worden de relaties van het theoretisch raamwerk onderzocht.

Er zijn verschillende vormen van case research, afhankelijk van het doel van de gevalstudie. Voor een opsomming wordt verwezen naar Scapens (1990). De voorliggende studie heeft vooral de kenmerken van explanatory case research, dus verklarend onderzoek. In de eerste plaats wordt getracht in de praktijk aangetroffen budgetteringssystemen te verklaren met bestaande theorie, hetgeen kan leiden tot bevestiging en versterking ervan. In de tweede plaats is het doel van de gevalstudie te komen tot het genereren van nieuwe theorie vanuit de invalshoek dat bestaande theorie mogelijk tekortschiet in de beschrijving, verklaring en/of voorspelling van een bepaald verschijnsel.

4.3. Onderzoekstechnieken

Een wetenschapper heeft verschillende onderzoekstechnieken tot zijn beschikking om data te verzamelen waarmee hij zijn onderzoeksvragen kan beantwoorden. Bij de keuze van die technieken zijn verschillende aspecten van belang. Afhankelijk van de aard van de benodigde informatie om de onderzoeksvragen te beantwoorden en de daaruit voortkomende onderzoeksmethodologie en -methode is een bepaalde techniek meer of minder geschikt. Verder is het vanuit het oogpunt van validiteit zeer wenselijk meerdere informatiedragers te raadplegen over een bepaald onderwerp en niet met één bron te volstaan (zie Abernethy and Brownell, 1999). Deze triangulation kan impliceren dat eenzelfde onderzoekstechniek, zoals bijvoorbeeld interviews, wordt toegepast op meerdere personen om hen naar hun mening te vragen over eenzelfde onderwerp. De informatiedragers kunnen ook verschillend van aard zijn (personen versus documenten), hetgeen de inzet van meerdere onderzoekstechnieken als consequentie heeft.

4. Methodologie, methoden en technieken

Triangulation heeft tevens als voordeel dat het tot een grote rijkdom aan informatie kan leiden. Hierna wordt aangegeven welke technieken in het onderzoek worden toegepast.

Veel informatie (kennis, opvattingen) zit in de hoofden van mensen. Met behulp van **interviews** wordt getracht deze informatie te verkrijgen. Bovendien is de relatie tussen budgetteringssysteem, gebruik en de factoren die op beide van invloed zijn complex. Met name interviews die niet volledig gestructureerd zijn bieden de mogelijkheid dergelijke verbanden te verkennen.

Het verzamelen van informatie heeft in de eerste onderzoeksfase, het veldonderzoek, plaatsgevonden met behulp van semi-gestructureerde interviews. Per academisch ziekenhuis zijn twee interviews van ieder ca. twee uur afgenomen. Het eerste interview heeft plaatsgevonden met de **financieel directeur**. Hij is de deskundige bij uitstek die inzicht kan geven in het toegepaste interne budgetteringssysteem, i.c. de mate van koppeling, de achtergronden daarvan, de verwachte invloed van DBC's op het budgetteringssysteem en de verwachte effecten daarvan. Het tweede interview is afgenomen met de **manager bedrijfsvoering**⁴ die verantwoordelijk is voor het beheer van de middelen van een divisie en aan wie afdelingen verantwoording afleggen. Voor de RvB als budgetgever en de financieel directeur is hij het primaire aanspreekpunt van de divisie in zijn functie als budgethouder van het divisiebudget. Bovendien is hij als gebruiker en (mede)architect van het budgetteringsinstrumentarium binnen de divisie een belangrijke hoofdrolspeler. Het interview met de manager bedrijfsvoering heeft als doel vanuit zijn positie als budgethouder inzicht te krijgen in de achtergronden van het door de RvB toegepaste interne budgetteringssysteem, de verwachte gevolgen van DBC's voor het budgetteringssysteem en de verwachte effecten ervan. Om eventuele verschillen in samenstelling van divisies zo veel mogelijk uit te sluiten, is bij elk ziekenhuis gesproken met de manager binnen wiens divisie het specialisme cardiologie⁵ is ondergebracht. In de eerste plaats zijn op dit poortspecialisme de productieparameters (zie paragraaf 2.2) van toepassing. In de tweede plaats kenmerkt dit specialisme zich door een breed pallet aan zorg: diagnostiek en behandeling, klinische en poliklinische zorg, beschouwende en snijdende aspecten van de zorg zijn alle goed vertegenwoordigd.

Ook in de tweede onderzoeksfase, de gevalsstudie, hebben interviews een belangrijke rol gespeeld bij het verzamelen van informatie. Interviews hebben plaatsgevonden met de volgende functionarissen:

- **De voorzitter van de RvB.**
Vanuit zijn positie wordt de voorzitter van de RvB veelvuldig geconfronteerd met een dynamische externe omgeving, zoals marktwerking en de invoering van DBC's. Als eindverantwoordelijke van het ziekenhuis zal hij waarschijnlijk nadrukkelijke standpunten hebben over de rol die het budgetteringssysteem binnen de organisatie moet vervullen.
- **De financieel directeur** (meerdere interviews).
In deze interviews wordt dieper ingegaan op de wijze en de achtergronden van de budgettering van divisies en eventuele ontwikkelingen die zich hierin hebben

4. Methodologie, methoden en technieken

voorgedaan sinds het interview in het kader van de eerste onderzoeksfase heeft plaatsgevonden. Ook ontwikkelingen ten aanzien van DBC's worden in dit interview nader belicht.

- De beide **voorzitters** van de twee divisies, tevens in hun functie als afdelingshoofd. Het doel van deze interviews is standpunten te vernemen ten aanzien van enerzijds de budgettering van divisies door de RvB (de voorzitter in de rol van formele budgethouder), anderzijds de budgettering van afdelingen door de divisie (de voorzitter als formele budgetgever).
- De twee **managers bedrijfsvoering** van de beide divisies (elk meerdere interviews). De manager bedrijfsvoering neemt een spilfunctie in binnen het onderzoek. Hij is primair verantwoordelijk voor de interne budgettering binnen de divisie en drukt daar als budgetgever een zwaar stempel op, terwijl hij tevens als budgethouder sterk wordt aangesproken door de RvB op de effecten van het systeem.
- De twee **zorgmanagers** van de beide divisies. Een budgetteringssysteem kan worden gezien als een middel om een bepaald doel te realiseren, zoals het effectueren van medisch inhoudelijk zorgbeleid. Gezien zijn medeverantwoordelijkheid voor dat beleid kan daarom de zorgmanager als een belanghebbende van het budgetteringssysteem worden beschouwd. Bovendien heeft hij vanuit zijn positie als mede-divisiebestuurder waarschijnlijk een brede blik op het functioneren van het budgetteringssysteem.
- De **beleidsfunctionaris** van één van beide divisies (meerdere interviews). Deze beleidsfunctionaris ondersteunt de manager bedrijfsvoering bij de interne budgettering en is als zodanig ook een belangrijke informatiebron.
- De vier **afdelingshoofden**, twee van elke divisie (waarvan twee tevens voorzitter zijn van hun divisie, zie hierboven). Zoals eerder aangegeven is de medisch specialist een belangrijke hoofdrolspeler in het ziekenhuis: zijn gedrag drukt een zwaar stempel op het primaire proces. Dat geldt met name voor het afdelingshoofd. Inhoudelijk beleid zal veelal op afdelingsniveau vorm krijgen en geëffectueerd worden, waarbij het interne budgetteringssysteem een ondersteunende rol kan spelen. Het afdelingshoofd is daarom inhoudelijk een belangrijk aanspreekpunt: welke doelstellingen worden met het budgetteringssysteem nagestreefd, wat is de invloed van het systeem op die doelstellingen en meer algemeen op het realiseren van de kerntaken van zijn afdeling?

Naast bovengenoemde interviews hebben nog gesprekken plaatsgevonden met medewerkers van de medische administratie met als doel beter zicht te krijgen op de mate van taakonzekerheid van de vier afdelingen die in het onderzoek zijn betrokken. Bovendien zijn nog informele gesprekken met diverse medewerkers gevoerd. Uiteraard zal zoveel mogelijk worden aangegeven door welke functionarissen bepaalde uitspraken zijn gedaan. Om bronnen te beschermen zal in bepaalde gevallen ook worden gesproken van 'een medewerker'.

Naast het houden van interviews vormt **documentanalyse** een waardevolle onderzoekstechniek. Documenten zijn informatiedragers die veel informatie kunnen geven over de achtergronden van de wijze van budgetteren. In de eerste onderzoeksfase is

4. Methodologie, methoden en technieken

slechts beperkt gebruik gemaakt van dit instrument. Gezien het inventariserende karakter kon de gewenste informatie over koppeling worden verkregen met behulp van interviews. Volstaan is met het gebruikmaken van jaarverslagen om een beeld te krijgen van het betreffende ziekenhuis en haar financieel beleid. In de tweede onderzoeksfase daarentegen heeft een uitgebreide documentanalyse plaatsgevonden, hetgeen in belangrijke mate heeft bijgedragen aan het verdiepende karakter van de gevalsstudie. Deze documentatie heeft zowel betrekking op de organisatie als geheel, als op de divisies van het ziekenhuis en de in het onderzoek betrokken afdelingen. Te denken valt aan beleidsnotities en -plannen, begrotingen, periodieke uitvoeringsrapportages, jaarverslagen, personeelsbulletins en oraties van afdelingshoofden (hoogleraren). Ook zijn op verzoek specifieke rapportages door de medische administratie verstrekt met als doel een betere indruk te krijgen van de mate van taakonzekerheid. Verder is gedurende het onderzoek veel schriftelijke informatie geraadpleegd van landelijke instellingen zoals het ministerie van VWS, de VAZ, het CTG, Prismant en het project DBC2003. Deze informatie heeft vooral betrekking op ontwikkelingen in de externe budgettering van academische ziekenhuizen.

4.4. Validiteit

De methodologische keuzes in het voorgaande verantwoord hebbende, wordt in deze paragraaf nader ingegaan op de wetenschappelijke eisen die aan de uitvoering van het onderzoek gesteld kunnen worden. In navolging van Abernethy and Brownell (1999) wordt dit toegespitst op de verschillende vormen van validiteit (begripsvaliditeit, interne validiteit en externe validiteit) waaraan een verantwoord wetenschappelijk onderzoek dient te voldoen. Daarbij wordt ook ingegaan op de eisen van betrouwbaarheid en verificerbaarheid.

Validiteit van de operationalisatie van concepten heeft betrekking op de kwaliteit van de vertaalslag (operationalisatie) van een abstract concept (zoals bijvoorbeeld gebruik) naar meetbare grootheden: zijn de metingen betrouwbaar en in hoeverre wordt gemeten wat wordt beoogd? Dat laatste is een belangrijk punt, omdat hieraan tevens de conclusies van het onderzoek gekoppeld zijn. De kwaliteit / validiteit van die vertaalslag (het 'construct') moet vooral worden beoordeeld op basis van de redenering die daarbij wordt gevolgd, i.c. de argumentatie. Uiteraard is de onderzoeker op dit punt kwetsbaar: dit aspect vormt vaak de achilleshiel van het onderzoek. Wetenschappers kunnen over deze vertaalslag verschillende gedachten hebben en de onderzoeker daar op aanspreken. Abernethy and Brownell (1999) stelt dan ook dat niet zozeer de vraag is of constructs perfect gemeten zijn (want dat is niet haalbaar), maar of de onderzoeker kan overtuigen dat hij zijn uiterste best heeft gedaan dat te bereiken.

Wat kan worden aangeduid als begripsvaliditeit ('construct validity') kan worden bereikt in drie stappen (Abernethy et al., 1999, verwijzend naar Nunnally, 1978):

- a. Goed specificeren met **welke variabelen** wordt gemeten en op welke **wijze** (i.c. wat zijn waarneembare aspecten). De onderzoeker stelt dus het domein vast. Om hier overtuigend te zijn, moet de onderzoeker zoveel mogelijk aansluiten bij gevestigde

4. Methodologie, methoden en technieken

theorie (welke operationalisaties zijn reeds ontwikkeld om de variabele te meten), de kritische kanttekeningen die onderzoekers daarbij geplaatst hebben in zijn beschouwing betrekken en in het verlengde hiervan zelf a priori keuzes maken. Overigens is het bezwaar van de in dit onderzoek gebruikte contingentietheorie dat het contingentieonderzoek in de loop der tijd juist niet zelf aan deze criteria voldoet, met als bezwaar dat er geen goede eenduidige operationalisaties zijn (welke items moeten we meten) en dat de theorieontwikkeling daarom niet veel is opgeschoten (zie Otley, 1980; Abernethy et al., 1999). Bij concepten als vormen van control en taakonzekerheid is intensief studie gemaakt van de operationalisaties in kwantitatief onderzoek. Die hebben het vertrekpunt gevormd voor het opstellen van interviewvragen. Verder moet ten aanzien van het domein worden gesteld dat de opzet van het onderzoek ook wordt ingegeven door de vraag welke variabelen nog meer een rol spelen. Hierdoor staat het domein op voorhand niet vast. Dat neemt niet weg dat bestaande theorie wel degelijk vanuit validiteitsoogpunt een belangrijk vertrekpunt is geweest. Voor de wijze waarop de diverse concepten zijn geoperationaliseerd wordt verwezen naar bijlage II.

- b. Vaststellen in hoeverre de variabelen (i.c. specifieke kenmerken (items) van variabelen) **betrouwbaar (reliable)** zijn gemeten. Het gaat er hier om een variabele te meten zonder fouten, dus ééndimensionaal en objectief. Er moet met andere woorden onafhankelijkheid bestaan tussen de onderzoeker en de data: los van de onderzoeker moet de verzameling van bepaalde gegevens dezelfde waarden opleveren. Gezien het feit dat veel contextvariabelen kwalitatief zijn en dus slechts subjectief te waarderen zijn, doet zich hier een probleem voor (Babbie, 1998, p.304 en 305). Statistische technieken bieden dan geen uitkomst. Waar het vooral op aankomt is de kwaliteit van de logica waarmee tot een bepaald oordeel is gekomen (zogenaamde interne consistentie, Neuman, 1991, p.363) en de mate waarin de onderzoeker 'has done his damndest' (Abernethy et al., 1999) om zo compleet mogelijk te zijn. Een en ander stelt hoge eisen aan de communicatieve vaardigheden van de onderzoeker. Ook het feit dat open interviewvragen gebruikt worden, verhoogt de betrouwbaarheid: het biedt de mogelijkheid dat nieuwe informatie boven tafel komt. Verdere bijdragen zijn het toepassen van verschillende theorieën en het gebruik van verschillende databronnen (via interviews, documentanalyse) en het vergelijken of die dezelfde informatie opleveren (zogenaamde externe consistentie; Neuman, 1991, p.363). Verschillende van deze maatregelen worden toegepast binnen het onderzoek.
- c. Vaststellen in hoeverre de resultaten voorspelbaar zijn door te vergelijken in hoeverre de scores van een variabele in overeenstemming zijn (correleren) met andere indicatoren / items waarvan de score in dezelfde richting zou moeten wijzen (of juist tegengesteld) als die van de variabele (zogenaamde '**convergent validity**'). Dit kan bereikt worden door interviewvragen te stellen over dergelijke variabelen. Met name bij het toepassen van diverse vormen van control en het in kaart brengen van taakonzekerheid is hiervan gebruik gemaakt (zie nogmaals bijlage II).

4. Methodologie, methoden en technieken

Interne validiteit heeft betrekking op de causaliteit: in welke mate weet de onderzoeker overtuigend het gevonden causale verband tussen onafhankelijke en afhankelijke variabelen aan te tonen? Verifieerbaarheid kan hierbij behulpzaam zijn. Het voordeel van kwantitatief onderzoek is dat de database met ruwe informatie los staat van de bevindingen. Elke onderzoeker kan zelf toetsen aan de hand van dezelfde database of hij tot gelijke bevindingen komt. De mate van covariantie tussen variabelen speelt daarbij een hoofdrol. Bij case research is er vaak geen aparte database en worden de ruwe data geïntegreerd in het rapport. Is statistische bewijskracht niet van toepassing, in veldonderzoek zal de 'bewijslast' vooral moeten komen van plausibiliteit: in hoeverre weet de onderzoeker te overtuigen? Logische redeneertrant, duidelijke stappen in het onderzoek, verschillende dataverzamelmethode en het op alle mogelijke manieren getuigen van het plagen van maximale inspanning dragen daaraan bij.

Externe validiteit heeft betrekking op de mate waarin de onderzoeker in staat is de generaliseerbaarheid van zijn onderzoeksresultaten aan te tonen. Met andere woorden: in hoeverre zijn de resultaten van de in beschouwing genomen deelpopulatie van toepassing op de totale doelgroep of zelfs aanverwante populaties? Vooral in toegepast onderzoek waar het bij management accounting vaak om gaat, is dat een gewenst resultaat. Onderscheid moet worden gemaakt naar de twee fasen van onderzoek. In de eerste fase waar de budgettering van divisies door de RvB centraal staat, worden alle acht academische ziekenhuizen betrokken. In die zin is externe validiteit niet aan de orde: alle partijen zijn betrokken. Anders wordt het als de resultaten worden doorgetrokken naar de algemene ziekenhuizen. Dan moet nadrukkelijk rekening worden gehouden met grote verschillen in context. Aangegeven zal moeten worden waar en waarom vergelijkingen mogelijk zijn waar het gaat om het generaliseren van bevindingen. De tweede onderzoeksfase bestaat uit een gevalstudie. Statistische generalisaties zijn daarbij niet aan de orde. Verder kunnen er nadrukkelijker uitspraken over externe validiteit worden gedaan indien kan worden gerefereerd aan de bevindingen van soortgelijk onderzoek (Abernethy et al., 1999). Replicatie (bij academische en algemene ziekenhuizen), een andere mogelijkheid om de externe validiteit te vergroten, is een ambitie die na afronding van dit onderzoek hopelijk kan worden gerealiseerd.

4.5. Samenvatting

Het onderzoek heeft vooral tot doel te verklaren. Het richt zich namelijk op het verklaren van een complex fenomeen binnen een specifieke organisatiecontext met behulp van bestaande theorie, alsook op het ontdekken van nieuwe variabelen en verbanden. De meest geëigende methode om deze aspecten tot uitdrukking te laten komen is veldonderzoek. Daarbij is gekozen voor een aanpak waarbij een inventariserende onderzoeksfase wordt gevolgd door een verdiepende gevalstudie. Gezien de aard van het onderzoek is vooral gebruik gemaakt van interviews en documentanalyse als onderzoekstechnieken. Verder is nadrukkelijk aandacht besteed aan construct validity, dat wil zeggen de kwaliteit van de operationalisatie van concepten. De interne validiteit, i.c.

4. Methodologie, methoden en technieken

de kwaliteit van conclusies ten aanzien van het verband tussen verklarende en verklaarde variabelen, zal vooral afhangen van de overtuigingskracht van de onderzoeker. Dat geldt ook voor de generaliseerbaarheid van onderzoeksresultaten, de zogenaamde externe validiteit. Deze kan in de toekomst worden versterkt door herhaling van de gevalstudie bij andere ziekenhuizen.

¹ Scapens (1990, p.266) stelt nadrukkelijk dat case research een onderzoeksmethode en geen methodologie is. Echter ook hij definieert het begrip methode niet.

² Auguste Comte (1798-1857) heeft deze term naar voren gebracht vanuit zijn positieve (in de zin van optimistische) opvatting dat de maatschappij op logische en rationele wijze bestudeerd en begrepen kon worden, dit in tegenstelling tot bepaalde negatieve elementen die naar zijn mening de Verlichting voortbracht (Babbie, p.41 en 42).

³ Bij de selectie van twee taakzekere en twee taakonzekere specialismen zijn door ons aanvankelijk overzichten met DBC's gebruikt van de stuurgroep DBC2003, van de medische administratie van het ziekenhuis van de gevalstudie en van een ander academisch ziekenhuis. Daarbij is per specialisme gekeken naar het aantal soorten DBC's en de spreiding van de kosten per soort DBC. Ten tijde van deze exercitie (2002) was de kwaliteit van deze overzichten echter niet sterk ontwikkeld. Door diverse nauw betrokkenen uit de ziekenhuizen werd met name ook gewaarschuwd voor kwaliteitsverschillen tussen typeringslijsten van DBC's voor verschillende specialismen. Onder andere werd gewezen op de invloed van verschillen in benadering en attitude van de wetenschappelijke verenigingen van de diverse specialismen die voor die typering verantwoordelijk zijn. Op grond hiervan is besloten dat deze overzichten toentertijd geen valide ijkpunt waren om een indicatie te geven van de mate van taakonzekerheid en is besloten bij de selectie van taakzekere en taakonzekere specialismen op het oordeel van de managers bedrijfsvoering en andere kwalitatieve signalen te varen.

⁴ Bij één ziekenhuis ontbreekt de divisiestructuur op het moment van onderzoek. Daarom is voor dit ziekenhuis een lid van de RvB geïnterviewd.

⁵ Specialismen zullen worden aangeduid met een kleine letter. Wanneer organisatorische eenheden worden bedoeld (zoals afdelingen) die de naam van het specialisme dragen, zal een hoofdletter worden gebruikt. Er is dus bijvoorbeeld sprake van het specialisme cardiologie en de afdeling Cardiologie.

